

УДК 37(477.54)"1917/1919"

Н.А. Сорочан

ЛІКВІДАЦІЯ ХАРКІВСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ В УКРАЇНІ У 1917 – 1919 РОКАХ

У статті розглядаються причини, основні етапи та наслідки процесу ліквідації Харківського навчального округу за доби Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського та Директорії.

Ключові слова: навчальний округ, попечитель, інспектор, комісаріат, управління освітою, комісари освіти.

В статье рассматриваются причины, основные этапы и последствия процесса ликвидации Харьковского учебного округа в период Центральной Рады, Гетманата П. Скоропадского и Директории.

Ключевые слова: учебный округ, попечитель, инспектор, комиссариат, управление образованием, комиссары образования.

The causes, main periods and consequences of Ukrainization process of Kharkiv teaching district during the period of the Central Rada, Getman P. Skoropadskogo and Directory are researched in the article.

Keywords: teaching district, warden, supervisor, commissariat, management of education, commissariats of education.

Постановка²⁷**проблеми.** Система дореволюційних органів управління освітою від-

значалася надмірною централізацією і бюрократизацією своїх структурних підрозділів. Центральна Рада поклала початок ліквідації цієї системи та формуванню нових демократичних установ. Навчальні округи в Україні, які були провідниками русифікаторської політики царизму, стояли на перешкоді відродження національної системи освіти в Україні і проведення радикальних змін в управлінні освітою. Їх ліквідація відбувалася протягом тривалого часу у складних військово-політичних умовах зміни влади в Україні і мала свої особливості в окремих регіонах. Реформування системи управління освітою в Україні на сучасному етапі посилює актуальність досвіду українських урядів періоду національно-визвольних змагань.

Аналіз актуальних досліджень. У той же час проблема реорганізації навчальних округів в Україні і, зокрема, Харківського, не була предметом спеціального дослідження. Окремих аспектів поставленої проблеми торкалися сучасні дослідники історії освіти в Україні за доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років. Слід відзначити праці Н. Агафонової [1], А. Пижика [4], Н. Ротар [5], Ю. Телячого [6] та ін.

Разом із тим поза увагою дослідників залишилися питання ліквідації навчальних округів та заміни їх новими органами – комісаріатами у справах навчальних округів. Метою статті є проаналізувати причини, основні етапи, особливості та результати процесу ліквідації Харківського навчального округу протягом 1917 – 1919 років.

Виклад основного матеріалу. На території України у 1917 році існували три навчальні округи: Київський, Харківський та Одеський. Законом Центральної Ради від 28 грудня 1917 року були скасовані навчальні округи на території УНР, а їх функції передавалися комісаріатам у справах навчальних округів. Право призначення комісарів надавалось Генеральному секретарству народної освіти, а від меншин – за узгодженням з національними секретарствами. Попечителі та службовці навчальних округів звільнялись на загальних засадах, а їхні кредити передавалися у розпорядження комісаріатів [7, арк. 106].

Політичні події у січні – лютому 1918 року загальмували проведення в життя цього важливого закону. Своєчасно відбулося скасування Київського навчального округу, а ліквідація Одеського та Харківського округів затрималась до квітня 1918 року. Реорганізація Одеського округу була проведена наприкінці березня – на початку квітня 1918 року [9, оп. 1, спр. 1, арк. 118-119; спр. 27, арк. 65-66].

До складу Харківського навчального округу входили Воронізька, Курська, Пензенська, Тамбовська, Харківська губернії та Область Війська Донського. На чолі округи був професор Харківського технологічного інституту І.А. Красуський. Зрусифікованість Харкова і наявність російських губерній у складі навчального округу

мали значний вплив на його діяльність [8, оп. 1, спр. 10, арк. 2; спр. 20, арк. 18].

Ліквідація Харківського навчального округу була проведена останньою. Умови в Харкові були складними, оскільки місто було протягом тривалого часу відірваним від Києва унаслідок встановлення влади більшовиків. Тут не було належної інформації про діяльність Міністерства народної освіти і Центральної Ради.

Генеральна шкільна рада доручила проведення реорганізації округу П. Зайцеву – від Міністерства освіти та К. Шило – від комісаріату при Київському навчальному округу, які виїхали до Харкова 17 квітня 1918 року. Одночасно з ними виїхали і представники національних міністерств – польського і єврейського (М. Кульчицький та А. Страшун). Представник від російського прибув пізніше, чим затримав процес організації комісаріату [9, оп. 1, спр. 1, арк. 118-119, 141; 8, оп. 1, спр. 10, арк. 1].

З метою ознайомлення вчителів Харкова з діяльністю Міністерства освіти було організовано нараду, на якій були представники від учительських спілок Харкова і «Рада делегатів» шкіл. На нараді П. Зайцев зробив доповідь про устрій міністерства, основні напрями його діяльності та мету приїзду делегації з Києва. Під час наради виявилися непорозуміння між українським і російським учительством, які неможливо було узгодити без участі представників від Міністерства великоросійських справ [8, оп. 1, спр. 10, арк. 1].

Для підготовки до створення комісаріату у справах Харківського навчального округу члени делегації поширювали інформацію про діяльність Центральної Ради та Міністерства народної освіти у місцевій пресі та звернулись до місцевих національних учительських спілок з метою залучити їх до процесу реорганізації.

Перший склад комісаріату був сформований з представників від українців, поляків і євреїв. Від української вчительської спілки увійшли: О. Синявський, колишній губернський комісар освіти і вчитель української гімназії, М.А. Плевако – директор української гімназії, О.І. Соколовський – член міської думи і вчитель середньої школи, В.Н. Фісенко – учитель математики української гімназії. Від єврейського вчителства членом комісаріату став Л.І. Фельдман – учитель єврейської гімназії, від польського – К.І. Оконський – учитель торгівельної школи.

Відсутність у членів комісаріату досвіду роботи в навчальному округу та наслідки тривалого перебування більшовиків призвели до того, що К.С. Шило був змушений залишитись у Харкові і тимчасово очолити комісаріат у справах Харківського навчального округу для налагодження його роботи [8, оп. 1, спр. 95, арк. 40-43].

Новий керівник комісаріату, за дорученням Міністерства народної освіти, звільнив з посади колишніх урядовців Харківського навчального

округу, а саме його попечителя та чотирьох окружних інспекторів. Було проведено передачу справ округу до комісаріату і розподіл роботи між комісарами. В основу розподілу було покладено тип школи і до кожної групи шкіл було затверджено по одному комісару від українців та по одному представнику від національної меншини (поляків, євреїв або росіян). На чолі комісаріату був українець.

К.С. Шило зробив оголошення у газетній періодиці про розпорядження і закони Центральної Ради. Комісаріат у справах Харківського шкільного округу звернувся до всіх керівників навчальних закладів і просвітницьких установ на українській території колишнього Харківського навчального округу із листом, у якому були викладені закони Центральної Ради від 5 грудня 1917 року (про передачу навчальних закладів Міністерству народної освіти), 28 грудня 1917 року (про ліквідацію навчальних округів і створення комісаріатів), 14 січня 1918 року (про скасування дирекцій та інспекцій народних училищ). Було відзначено, що всі закони радянської влади не підлягають виконанню. Усі справи, які раніше були у віданні Харківського навчального округу, перейшли у підпорядкування комісаріату. Після приїзду до Харкова представника російського міністерства І.І. Троцького було призначено на посаду комісара від росіян учителя середньої школи Г.І. Ющенко [8, оп. 1, спр. 10, арк. 2-3; спр. 96, арк. 9].

Складним питанням у діяльності комісаріату було працевлаштування колишніх окружних інспекторів М.П. Дроб'язка, І.А. Порошина та Д.Є. Архангельського, які звернулися з таким проханням до Міністерства народної освіти. До Харківського комісаріату надійшли рекомендації Міністерства про надання відповідних посад та позаштатної платні з 1 травня 1918 року [8, оп. 1, спр. 95, арк. 1-4, 20, 29, 39].

Слід відзначити, що колишній попечитель Харківського навчального округу І.А. Красуський не мав подібних проблем, оскільки у цей час обіймав посаду професора і проректора Харківського технологічного інституту [8, оп. 1, спр. 10, арк. 2; спр. 95, арк. 3-4, 21].

Крім того, ситуація ускладнювалась зверненням губернського старости П. Заліського до Міністерства народної освіти, в якому надавалась негативна оцінка діяльності комісаріату. Комісар від росіян Г. Ющенко у доповідній записці до міністерства також повідомляв про критичне становище комісаріату. Особлива увага зверталась на відсутність належного досвіду у комісарів, неузгодженість їхніх поглядів, відсутність розпоряджень від міністерства [8, оп. 1, спр. 95, арк. 21, 32-32зв.].

Після від'їзду до Києва К.С. Шила посаду голови комісаріату обійняв О. Синявський. 25 квітня 1918 року Генеральна шкільна рада затвердила склад Харківського комісаріату [8, оп. 1, спр. 30, арк. 1, 4].

Права і функції комісаріату були визначені генеральним комісаром І. Стешенком у липні

1918 року, серед яких першочерговими були: скасування посад директорів та інспекторів народних шкіл та керівництво вищими початковими школами до призначення губернського комісара освіти.

8 липня 1918 року відбулися кадрові зміни у складі комісаріату у справах Харківського навчального округу. У зв'язку зі збільшенням обсягу роботи на посаді директора української гімназії, комісара від українців М.А. Плевако подав прохання про звільнення його з посади. Комісаріат рекомендував на його місце кандидата від Слобожанської учительської спілки учителя Я.В. Бобрука [8, оп. 1, спр. 30, арк. 1, 3-4, 9-10, 12].

Голова Харківського комісаріату О. Синявський на з'їзді комісарів освіти 11-14 липня 1918 року повідомив про складне становище з українізацією школи на Харківщині, де з 11 повітів лише в 1 повіті навчання проводилося українською мовою. Основною причиною такого низького рівня О. Синявський визначив відсутність губернського і повітових комісарів освіти [8, оп. 1, спр. 14, арк. 1].

У жовтні 1918 року комісія під керівництвом В. Науменка підготувала «Тимчасовий закон про управління шкільними справами на Україні», який був поданий на затвердження до Ради міністрів. Новий план управління освітою містив положення про ліквідацію інституту комісарів освіти: «Навчальні округи і замінуючі їх окружні комісаріати Київський, Одеський та Харківський, а також посади губернських та повітових і інших комісарів по Міністерству освіти - скасувати». Ліквідацію передбачалося здійснити до 1 травня 1919 року [8, оп. 1, спр. 93, арк. 2-4].

Важливою проблемою, яка перешкоджала успішній діяльності комісаріатів у справах навчальних округів, у цей період була недостатня визначеність правового статусу. 26 грудня 1918 року голова Київського комісаріату К. Шило звернувся до П. Холодного з проханням доповнити закон про комісаріати положенням про те, що посади комісарів є штатними і належать до певного класу [10, оп. 1, спр. 9, арк. 13, 15-16, 17].

Зміна влади в Україні загальмувала проведення в життя закону Гетьманату П. Скоропадського. У той же час Директорія УНР ухвалила новий закон про управління освітою в Україні від 24 лютого 1919 року, відповідно до якого шкільні округи та комісаріати в справах навчальних округів були скасовані. Ліквідацію цих установ передбачалося провести через місяць після організації губернських шкільних рад та управ, які й повинні були це зробити. Останнім терміном ліквідації було визначено 1 липня 1919 року [10, оп. 2, спр. 1, арк. 10].

Наказом Міністерства народної освіти від 18 вересня 1919 року колишній голова комісаріату у справах Харківського навчального округу О. Синявський був призначений виконуючим обов'язки голови відділу середньої школи де-

партаменту вищої та середньої школи [8, оп. 1, спр. 2, арк. 192, 203].

Висновки. Таким чином, ліквідація навчальних округів в Україні була обумовлена процесами відродження української школи та формування національної системи управління освітою на засадах децентралізації і демократизації. Реорганізація Харківського навчального округу відбувалась в умовах протистояння російського вчителства та опору місцевої адміністрації. Комісаріат у справах Харківського навчального округу відрізнявся новим кадровим складом, представництвом від національних меншин та новими функціями, пов'язаними з ліквідацією дореволюційного апарату управління та відродженням національної освіти.

Перспективами подальшого дослідження є поглиблення таких напрямів як діяльність комісаріату у справах Харківського навчального округу та його кадровий склад.

ЛІТЕРАТУРА

- Агафонова Н.В. Становлення національної системи освіти в Україні : 1917 – 1920 рр. / Н.В. Агафонова. – Одеса: Принт-Мастер, 2002. – 205 с.
- Державний архів Харківської області. – Ф. 306.
- ДАХО. – Ф. 635.
- Пижик А.М. Реформування системи національної освіти в добу Директорії УНР / А.М. Пижик. – К. : Знання, 1998. – 40 с.
- Ротар Н. До проблеми реформування системи управління освітою в Україні (1917 – 1920 рр.) / Н. Ротар // Історія : Доп. і повідомлення 4-го Міжнар. конгр. українців, Одеса 26-29 серп. 1999 р. – Т. 1. – С. 259-270.
- Телячий Ю.В. З історії управління освітою в період Директорії УНР / Ю.В. Телячий : наук. пр. // Кам'янець-Поділ. пед. ун-т. Іст. науки. – 1999. – Т. 1. – С. 259-270.
- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 1115.
- Там само. – Ф. 2201.
- Там само. – Ф. 2581.
- Там само. – Ф. 2582.